

LECȚII ÎNVĂȚATE DE ARMATA ROMÂNĂ DUPĂ CAMPANIA MILITARĂ DIN ANUL 1916

Locotenent-colonel Ovidiu PĂDURARIU

Centrul militar zonal Iași „General Gheorghe Mărdărescu”, Iași
10.55535/GMR.2024.4.51

The military actions of the Romanian Armed Forces in 1916 gave rise to valuable lessons learned, some still applicable today. Of course, the proportions regarding the evolution of weapon systems, the diversification of military specialties, the emergence of hybrid actions, the accession to international alliances must be preserved. Nevertheless, the actions remained the same. On today's battlefield there is various equipment, technological and intelligent, that existed in rudimentary forms even 100 years ago. Although the equipment has evolved and diversified unimaginably, the goals and actions have essentially remained the same. A good example is the recent conflict in Ukraine, where, although we are talking about intelligent systems of detection, selection and hitting of targets, everything has been reduced to a ground confrontation, conquest of territories, employment of forces in the open field and localities, use of different techniques, tactics and actions like those of the First World War. Therefore, the analysis of past battles, such as the campaign of 1916, is not a pointless activity, but an exercise in analysis and thought, whereby old, not obsolete, tactics are superimposed on current conflicts.

Keywords: First World War; Romanian Armed Forces; military campaign; goals; lessons learned;

INTRODUCERE

Rezultatul campaniei militare din anul 1916 a avut efecte dezastruoase asupra României: teritoriul și populația, aflate sub ocupație, au fost exploatate la maximum de Puterile Centrale, Dobrogea a fost cucerită de Bulgaria, trecătorile din Carpați au fost controlate de Imperiul Austro-Ungar, s-a pierdut o cantitate semnificativă de echipamente militare, infrastructura națională a suferit distrugeri majore, iar moralul trupelor a scăzut considerabil. Cu toate acestea, țara noastră a rezistat ofensivei Puterilor Centrale, retrăgându-se în Moldova în scopul refacerii și reorganizării armatei, pentru reluarea acțiunilor militare. Printre motivele care au împiedicat înfrângerea totală a României se pot enumera epuizarea inamicului, starea precară a drumurilor, precum și ajutorul militar al Imperiului Rus pentru stabilizarea frontului din Moldova. În situația izbucnirii revoluției ruse mai devreme cu un an, cel mai probabil, situația țării noastre ar fi fost critică, frontul din zona Moldovei devenind mult mai slab și mai *accesibil* inamicului.

Au existat numeroși contestatari ai momentului ales pentru intrarea țării noastre în război, care au invocat unele situații favorabile Antantei, atunci când se afla în avantaj pe fronturile europene. Prim-ministrul Ion I.C. Brătianu a fost acuzat că a negociat prea mult condițiile intrării în război, în timp ce Puterile Centrale se aflau sub presiunea Verdun, Isonzo și în Galiția. Cu toate acestea, Guvernul român a căutat să pună la punct toate detaliile pentru intrarea în război: o armată bine echipată și pregătită, acțiuni de sprijin din partea Aliaților, precum și garantarea îndeplinirii idealului național de unire a teritoriilor românești, la tratativele de pace ulterioare.

Un motiv des invocat pentru insuccesul militar din anul 1916 a fost insuficienta dotare a trupelor române. În cei doi ani de neutralitate, au fost luate măsuri pentru dotarea corespunzătoare a oștirii, mai ales în ceea ce privește asigurarea cu armament, muniții și alte echipamente. Acestea au fost posibile atât prin alocarea unor sume importante de bani, cât și prin îmbunătățirea producției autohtone. Prin urmare, dacă, la intrarea în război, armata română a fost considerată insuficient pregătită, cel mai probabil, cu 1-2 ani înainte, ar fi fost la un nivel și mai scăzut.

Termenul *lecții învățate* este folosit, în sens larg, pentru a descrie oameni, lucruri și activități, în scopul de a învăța din experiențe și a obține avantaje pentru viitor. Folosirea lecțiilor învățate ajută indivizii și/sau organizația să reducă riscul

de a se confrunta cu aceleași probleme și crește șansele pentru obținerea succesului (The NATO Lessons Learned Handbook, 2022, p. 9). Scopul este de a învăța eficient din experiențe trecute și a furniza justificări validate pentru îmbunătățirea performanței. În mod concret, lecțiile învățate sunt absorbite și exersate în procesul de instruire, pentru ca trupele să fie pregătite în mod corespunzător în fața provocărilor actuale, schimbătoare, ale câmpului de luptă [Joint Publication (AJP)-3(C)2019, p. 149]. Pentru a emite lecții învățate, concluzii sau învățăminte, trebuie căutat răspuns la întrebările:

- *Ce trebuia să se întâmple?*
- *Ce s-a întâmplat de fapt?*
- *Ce a mers bine și de ce?*
- *Ce nu a mers bine și de ce?*
- *Ce învățăminte și concluzii se pot trage?*

Lucrările care au analizat campania militară a armatei române din anul 1916 sunt variate și influențate de autori, în special de cei participanți în mod direct la conflict. Dintre aceștia, se disting cei care s-au aflat pe câmpul de luptă și cei care au planificat operațiile militare în cadrul Marelui Cartier General. Deși reprezintă surse valoroase, aceste lucrări sunt marcate de un grad foarte mare de subiectivism, dat de afinitățile personale. Memoriile sunt lucrări subiective, care prezintă faptele prin prisma autorului, pe baza trăirilor personale, la momentul respectiv. În plus, conducătorii militari, prin intermediul propriilor scrieri, s-au disculpat, au căutat vinovați sau, dimpotrivă, și-au amplificat propriile decizii și acțiuni, în funcție de rezultatul obținut. Foarte multe lucrări au inserate, în cuprinsul lor sau în capitole special destinate, o serie de concluzii importante pentru subiectul suspus analizei.

OPERAȚIILE MILITARE ALE ARMATEI ROMÂNE DIN PERIOADA AUGUST-DECEMBRIE 1916

În perioada 1914-1916, România a rămas neutră, purtând tratative atât cu Antanta, cât și cu Tripla Alianță, pentru intrarea în război. La data de 4/15 august 1916, țara noastră s-a aliat cu blocul politico-militar Tripla Înțelegere/Antanta și s-a angajat să înceapă acțiunile militare, până la data de 17/28 august.

În urma analizelor variantelor de acțiune, luând în calcul năzuințele poporului român pentru realizarea statului unitar, Marele Stat Major a adoptat *Ipoteza Z*, care a prevăzut o operație ofensivă în Transilvania și una de apărare pe frontul cu Bulgaria. Planul de campanie, cu denumirea oficială *Proiectul de operațiune în vederea unui război contra Puterilor Centrale și a Bulgariei. România aliată*

cu Quadrupla Înțelegere (Toma, Boaru, 2018, p. 74), a definit și obiectivul politic al războiului: „realizarea idealului nostru național, adică întregirea neamului, prin eliberarea teritoriilor locuite de români, care se găsesc astăzi înglobate în monarhia austro-ungară.” (Ministerul Apărării Naționale, 1934, p. 97).

Scopul strategic al războiului a fost înfrângerea inamicului din Transilvania, iar ulterior, de a controla Câmpia Ungară, Văile Tisei și Dunării. Pentru cele patru armate au fost planificate acțiuni ofensive în Transilvania, Banat și Ungaria (Armata de Nord, 1 și 2) și apărare în zona de sud (Armata 3), urmată de o ofensivă româno-rusă, după 10 zile (Cupșa, 1967, p. 34).

Unii lideri militari, printre care generalul Alexandru Averescu, generalul rus Mihail Alekseev, șeful Marelui Cartier General rus, și generalul francez Joseph Joffre, comandantul Armatei franceze, au considerat ca variantă optimă de acțiune executarea apărării la nord și nord-vest, în timp ce majoritatea forțelor treceau la ofensiva în sud, contra Bulgariei (Stănescu, 2004, p. 18). Acest curs de acțiune, cel mai probabil, ar fi determinat următoarele:

- o planificare detaliată, în cooperare cu Aliații, pentru executarea unui atac concentric al trupelor franco-britanice de la Salonic – Armata de Orient, condusă de generalul francez Maurice Sarrail;
- armata bulgară, cu o capacitate combativă egală cu armata română, ar fi fost înfrântă în timp scurt, fiind întrerupte comunicațiile dintre Germania și Imperiul Otoman, ceea ce ar fi însemnat și capitularea acestuia din urmă;
- România ar fi continuat aprovizionarea prin Salonic, fiind scurtat traseul lung care străbătea Imperiul Rus;
- Puterile Centrale ar fi executat concentrarea în Transilvania, fără presiunea trupelor române, dar s-ar fi izbit de o apărare bine organizată în munți;
- frontul românesc, cu ajutor rusesc și venirea iernii, ar fi reprezentat un obstacol greu de trecut.

Pentru această variantă de acțiune, scopul campaniei militare nu ar mai fi fost recucerirea pământului românesc, care a constituit, de altfel, *justificarea* acțiunilor contra Imperiului Austro-Ungar. Toate demersurile inițiate în anii neutralității, de către oamenii politici, au fost pentru garantarea înglobării tuturor teritoriilor românești, ceea ce a reprezentat și motivația intrării în război.

Acțiunea ofensivă în Transilvania a avut la bază mai multe considerente, printre care:

- motivarea cetățenilor de a lupta într-un război național;
- stabilirea scopului politic al războiului – eliberarea teritoriilor românești;

- condiția impusă de ruși pentru acceptarea condițiilor țării noastre de a intra în război – armata română să constituie aripa stângă a armatelor ruse în Transilvania (Kirițescu, 1989, p. 569).

Scopul campaniei militare din anul 1916, desfășurată în perioada 15/27 august 1916-28 decembrie 1916/10 ianuarie 1917, a fost eliberarea cât mai rapidă a Transilvaniei, înainte ca Puterile Centrale să se concentreze în zonă. Obiectivele finale pentru armata română erau, în vest, orașul Budapesta și, în sud, Munții Balcani. Deși planificarea inițială a pus accentul pe două ofensive – una în Transilvania și una în Bulgaria, în cooperare cu trupele ruse, în mod real au fost executate o operație ofensivă și trei defensive, care au cuprins mai multe bătălii, astfel:

- ofensiva în Transilvania;
- apărarea pe frontul de sud;
- apărarea trecătorilor din Munții Carpați;
- apărarea teritoriului Munteniei.

Mobilizarea Armatei de operații a fost asigurată de 17 grupuri de acoperire, formate din 119 batalioane și 77 de baterii, cu un efectiv de aproximativ 135.000 de oameni, dispuse în zona trecătorilor din Munții Carpați, începând cu luna septembrie 1915 (Romanescu, Tudor, Cucu, Popescu, 1985, p. 77). Acțiunea grupelor de acoperire a reprezentat o tactică inedită, folosită de armata română. Potrivit normelor existente, adoptate și de alte armate străine, trupele de acoperire executau apărarea, pe alinamente intermediare, până la un aliniament final, care era menținut cu orice preț. Soluția aleasă, prin planul de campanie, a creat surprinderea și a permis forțelor principale să treacă munții, fără a întâmpina o rezistență puternică din partea inamicului (Cupșa, p.44).

Acțiunea ofensivă în Transilvania a fost realizată prin surprindere și a dus la înaintarea în adâncimea dispozitivului inamic, astfel:

- Armata de Nord: între 50-100 km în etapa întâi, 50 km în etapa a doua și 40 km în ultima etapă, eliberând 12.000 km²;
- Armata a 2-a: 120 km la flancul drept, 70 km la centru, 90 km la flancul stâng, eliberând 8.000 km;
- Armata 1: aproximativ 80 km, cu trei grupări de forțe în lungul râurilor Olt, Jiu și Cerna (Pavel, Ciobanu, 1993, p. 120).

Înfrângerea în urma bătăliei de la Turtucaia, din perioada 20-24 august/2-6 septembrie 1916, a afectat puternic armata română, dar mai ales opinia publică, aceasta cerând măsuri urgente pentru redresarea situației. În cadrul Consiliului de Război, de la 2/15 septembrie 1916, au fost enunțate două concepții contradictorii.

Generalul Constantin Prezan a cerut continuarea planului inițial și eliberarea Transilvaniei, iar mai apoi, concentrarea pe frontul de sud. Pe de altă parte, generalul Alexandru Averescu a susținut ofensiva în sud, variantă care a și fost acceptată, fiind concretizată în manevra de la Flămânda.

Schimbarea concepției operației, înainte ca trupele să ajungă pe aliniamentul râului Mureș, stabilit pentru prima etapă, a avut consecințe nefaste pentru întreg frontul. Atingerea acestui aliniament ar fi scurtat linia frontului, de la 800 km la 250 km, ceea ce ar fi permis organizarea unei apărări robuste, capabilă să țină piept unui inamic puternic (Otu, 2006, pp. 6-20).

La sfârșitul lunii septembrie 1916, trupele române erau retrase în Munții Carpați, dispuse pe fronturi mari, fără posibilități de sprijin reciproc. Inamicul, superior din punct de vedere al dotării cu echipamente militare și al experienței de război, beneficia și de avantajul căilor de comunicații dezvoltate din Transilvania. Pe frontul din Dobrogea, Armata 3 română a fost desființată, în locul acesteia fiind format Grupul Apărării Dunării (Ib., p. 117).

Oprirea Armatei 9 germană în zona curburii Carpaților a dejucat planul inamicului de a separa trupele române și teritoriul țării, precum și de a cucerii, într-un timp scurt, capitala. După numeroase rezistențe ale trupelor române, inamicul a reușit să rupă apărarea, dezvoltând ofensiva spre București, concomitent cu forțarea Dunării la sud (Ib., p. 102).

Marele Cartier General român a hotărât neutralizarea grupurilor inamice care se îndreptau spre București, constituind Grupul de armate Prezan, care, la data de 17/30 noiembrie 1916, a atacat inamicul, pe direcția Alexandria-Zimnicea. Atacul nu a avut succes, din cauza acțiunii trupelor germane în flancul și spatele trupelor române, precum și a capturării de către inamic a unui ordin al generalului Prezan către Armata 1 (Ib., p. 103). După deznodământul nefericit al bătăliei pentru București, de la Argeș-Neajlov, încheiată la data de 20 noiembrie/3 decembrie 1916, armata română a început retragerea către est, până pe aliniamentul delimitat de văile Șușiței, Putnei și Siretului, unde frontul s-a stabilizat, începând cu data de 28 decembrie 1916/10 ianuarie 1917. În Moldova, singurul teritoriu românesc neocupat, s-au retras Familia Regală, Parlamentul, Guvernul, clasa politică și instituțiile administrative centrale.

Oprirea înaintării trupelor Puterilor Centrale, în iarna anului 1916, l-a determinat pe generalul Erich Ludendorf, șeful Marelui Cartier General german, să afirme faptul că: „*noi am bătut armata română, dar n-am putut s-o distrugem. Am obținut rezultatele care au fost posibil de obținut, dar trebuia să lăsăm totodată în Dobrogea*

și Valahia forțe pe care înainte de intrarea României în război le foloseam pe frontul oriental și pe frontul occidental sau chiar în Macedonia. În pofida victoriei obținute împotriva armatei române, noi eram mai slabi în ceea ce privește desfășurarea generală a războiului.” (Mușat, Ardeleanu, 1983, p. 508).

Rezultatul campaniei din anul 1916 este reliefat de către viitorul mareșal Ion Antonescu, atunci ofițer în cadrul Biroului Operații al Marelui Cartier General, astfel: „în patru luni pierdusem: moralul și avântul, trei sferturi din țară; Capitala, cea mai mare parte din bogăția noastră națională – petrol, vitele și depozitele de cereale – și 400.000 de oameni – 100.000 de prizonieri, 150.000 morți și răniți rămași în mâna inamicului și 150.000 răniți evacuați în Moldova – din cei 650.000 care formau armatele de operațiuni.” (Antonescu, 1991, p. 24).

În iarna anului 1916, țările din zona Balcanilor, afiliate Antantei, a căror acțiune putea crea efecte decisive pe Frontul de Est, au fost incapabile să le realizeze. România și Serbia au fost scoase din luptă, iar Grecia neutralizată. În plus, Puterile Centrale beneficiau de două resurse importante pentru continuarea războiului, petrol și grâu, ambele furnizate de teritoriul românesc, pentru că, așa cum afirma prim-ministrul Regatului Unit, David Lloyd George, în România se aflau „puțurile petrolifere cele mai bogate din Europa.” (Preda, Pâslaru, Georgescu, Stănescu, 1996, p. 260).

LECȚII ÎNVĂȚATE DUPĂ CAMPANIA MILITARĂ DIN ANUL 1916

După ce au fost prezentate acțiunile militare de la debutul intrării țării noastre în Marele Război, urmează răspunsurile la întrebările: *Ce a mers bine și de ce?, Ce nu a mers bine și de ce?, Ce trebuie făcut diferit?*, care vor furniza soluțiile pentru dezvoltarea lecțiilor învățate.

Analizând principalele cauze ale înfrângerii din anul 1916, așa cum au fost prezentate de diferiți istorici și analiști militari, dar și de cei implicați direct în conflict, pot fi enumerate următoarele:

- momentul nefavorabil ales pentru intrarea în război;
- erori de ordin strategic și tactic (acțiuni ofensive pe două fronturi, oprirea ofensivei în Transilvania, inconsecvența în urmărirea scopurilor, reorganizări dese ale structurilor, lipsa coordonării la nivel central);
- pregătirea necorespunzătoare a armatei și a țării pentru război (dotarea precară cu echipamente, instruirea necorespunzătoare, încadrarea deficitară a unităților, experiență scăzută a comandanților și a trupei, rivalități între comandanți de rang înalt);

- neîndeplinirea, de către aliați, a unor condiții stabilite prin Convenția militară (inacțiunea Armatei de la Salonic, implicarea scăzută a armatei ruse, neasigurarea armamentului și munițiilor).

Momentul nefavorabil ales pentru intrarea în război.

La izbucnirea Primului Război Mondial, România a fost prinsă ca într-o *menghină*: la vest, într-un posibil război cu Imperiul Austro-Ungar, de la care dorea anexarea Transilvaniei, iar la est, într-un posibil conflict cu Rusia, pentru anexarea Basarabiei. Neutralitatea a fost o soluție provizorie, pentru pregătiri diplomatice și militare, în scopul aderării la unul din cele două blocuri militare – Tripla Înțelegere/Antanta sau Tripla Alianță/Puterile Centrale.

Începând cu luna iunie 1916, odată cu declanșarea ofensivei Antantei pe Frontul de Vest, România a devenit *ținta* presiunilor puterilor europene, pentru atragerea grabnică în război. Generalul Mihail Alekseev, șeful Marelui Stat Major al armatei ruse, și generalul Joseph Joffre, comandantul șef al armatelor franceze, au cerut României intrarea în război „*acum ori niciodată*” (Pavel, Ciobanu, 1993, p. 107). Acest ultimatum este susținut de o dezvăluire a lui Constantin I. Diamandy, ministru plenipotențiar la ambasada română de la Petrograd, dintr-un document secret între Franța și Rusia, care arată că, după luptele de la Somme și Verdun, armata franceză „*nu mai avea suflu*” și a făcut un „*apel călduros*” la Rusia, pentru „*a ceda cererilor României*” (Preda et al., p. 170). Așa după cum foarte bine aprecia Constantin Kirițescu, România a intrat în război „*nu la momentul favorabil, liber ales de noi, ci la cel impus de aliați, pentru ușurarea situației generale de pe fronturile europene*”. Poate și mai relevantă este afirmația generalului francez Joffre cu privire la atragerea țării noastre în război: „*esențial este ca România să intre în război, ce va fi pe urmă, se va vedea*.” (Kirițescu, 1989, p. 565).

Pe plan european, anul 1916 a fost marcat de patru evenimente majore: ofensiva aliaților de pe Somme, ofensiva Brusilov, ofensiva italiană și ofensiva română. Generalul francez Joseph Joffre a considerat că aceste patru acțiuni, dacă ar fi fost coordonate, ar fi avut efecte semnificative asupra Puterilor Centrale. Cel mai probabil, un plan de acțiune comun ar fi făcut din intrarea României în război un moment strategic valoros. În același timp, temerile prim-ministrului Ion I.C. Brătianu privind opoziția Rusiei la cererile și acțiunile României au avut ca efect tergiversarea semnării Convenției cu Antanta. După ce cunoaștem exact realitatea faptelor și, mai ales, modul de îndeplinire a sarcinilor de către Rusia, îi putem acord credit prim-ministrului în acțiunile sale privind garantarea satisfacerii cerințelor de intrare în război, în numele țării.

Sir Winston Churchill a afirmat că cel mai favorabil moment pentru intrarea României în război a fost atunci când ofensiva Brusilov avansa în Galiția și, „*dacă mobilizarea armatei române s-ar fi produs către 10 iunie, un număr important de unități ar fi putut intra în campanie înainte de sfârșitul lunii (...). Acest eveniment (...) ar fi decis, poate, soarta campaniei.*” (Preda et al., pp. 66-67). Practic, s-au pierdut șase săptămâni, în care ofensiva rusească a scăzut din intensitate. Față de promisa ofensivă a armatei de la Salonic, pentru sprijinul intrării armatei române în război, ofensiva Brusilov ar fi reprezentat o condiție mai credibilă, pentru ca Antanta să fi încercat o atragere a României de partea sa. Chiar și în aceste condiții, probabil, România ar fi ezitat, pentru că încă nu primise materialele de război solicitate, în cantități suficiente, și nici nu avea asigurări certe privind sprijinul trupelor ruse în Dobrogea.

La momentul intrării României în război, ofensivele Aliaților pe celelalte fronturi se opriseră și nici nu mai existau resursele necesare pentru desfășurarea unor acțiuni de amploare. Germanii își mutaseră anterior trupele de la Verdun, pentru a opri ofensivele aliaților de la Somme și de pe frontul de Est. După intrarea României în război, au avut loc reorganizarea și comasarea unor puternice trupe ale Puterilor Centrale pe frontul din Transilvania, treptat, formându-se Grupul de Armate Arhiducele Carol, din Armata IX germană (general Erik von Falkenhayn, fost șef al Marelui Cartier General german) și Armata 1 Austro-Ungară, precum și unele structuri din cadrul Armatei 7 Austro-Ungară.

Erori de ordin strategic și tactic.

La nivel strategic, războiul s-a desfășurat pe două direcții, fără a beneficia de un sprijin concludent din partea aliaților. Armata română a fost nevoită să lupte pe un front de 1.400 km, reprezentând peste 75% din lungimea totală a granițelor. Planul de campanie al armatei române a fost „*în concordanță cu scopurile politico-militare propuse, permitea rezolvarea unor situații strategice deosebit de complexe și era în acord cu situația în care se afla în acel moment România și armata română, precum și cu prevederile Tratatului de alianță din august 1916 încheiat cu țările Antantei*”. Repartiția forțelor pentru ofensivă a fost planificată judicios, având în vedere faptul că inamicul nu dispunea de trupe importante pe frontiera Carpaților, în luna august 1916 (Toma, Boaru, p. 78).

Lipsa rezervei în prima etapă a creat dificultăți pentru acoperirea unor breșe, înlocuirea unor forțe sau întărirea unor zone intens atacate. La data de 1/14 octombrie 1916, s-au constituit rezervele Armatei 2 și de Nord, iar la data de 9/22 octombrie 1916, după ce frontul din Dobrogea este împins înapoi, generalul francez

Henry Mathias Berthelot a insistat pentru crearea unor rezerve (Ib., p. 138).

Nu a existat o foarte bună coordonare a marilor unități, la nivelul Marelui Cartier General. Un exemplu, în acest sens, a fost retragerea Armatei de Nord, cu toate că își îndeplinise misiunea. Cel mai probabil, o variantă de atac asupra flancului și spatelui Armatei 9 germană ar fi fost de preferat, în detrimentul retragerii. Nici acțiunea Armatei 2 nu a fost coordonată cu manevrele Armatei 1, pentru că nu se cunoștea imaginea de ansamblu privind dispunerea trupelor (Ib., p. 157). Marele Cartier General a planificat manevra la flancul drept cu Armata de Nord, în condițiile în care Armata 1 nu constituia un pivot solid și nu a acționat hotărât, pentru ocuparea Văii Mureșului, ceea ce ar fi dus la întoarcerea dispozitivelor Armatei 9 germană și Armatei 1 austro-ungară. În bătălia pentru Sibiu, au lipsit decizia și acțiunea, iar orașul nu a fost ocupat de trupele române (Pavel, Ciobanu, pp. 126-127). Linia frontului, în formă de arc de cerc, favoriza trupele române aflate în ofensivă, deoarece unitățile austro-ungare erau avansate, cu vârful în Câmpia Bârsei. Existau, practic, condițiile necesare, cu *ajutorul* reliefului zonei, pentru o manevră dublă învăluitoare, executată cu Armata de Nord și Armata 1, care ar fi prins inamicul într-un clește. În plus, legăturile între comandamente, chiar și după trei luni de război, au funcționat cu greutate, iar subordonații nu au raportat comandamentelor superioare situația din teren, cu „*toate prescripțiile regulamentelor*” (Rosetti, 1997, p. 153).

Pe frontul de sud, în locul apărării capurilor de pod din zona Dobrogea, generalul Gheorghe Dabija, participant la Marele Război în calitate de comandant al Regimentului 6 Infanterie „*Mihai Viteazul*” și șef de stat major al Armatei 3, a propus „*retragerea Diviziei 17 din Turtucaia și chiar a Diviziei 9 din Silistra și concentrarea celor trei divizii și a Grupului rus la nord de Silistra, ceea ce ar fi constituit o masă compactă, cu posibilitățile de manevră și cu o creștere incontestabilă a puterii combative.*” (Moise, 2000, p. 273). O variantă de acțiune a fost propusă de generalul rus Mihail Alekseev, respectiv redislocarea a patru divizii de pe frontul din vest, pentru crearea unui grup de manevră de opt divizii în zona Bazargic-Silistra și continuarea ofensivei în Transilvania, cu Armata de Nord și Armata 2 română, deoarece inamicul nu-și terminase mobilizarea. Această opțiune avea unele puncte slabe, deoarece o divizie urma să apere un front de 15-20 km, într-o zonă de câmpie, cu lipsuri mari în artilerie și arme automate (Protopopescu, 1970, p. 385).

Pentru îndeplinirea scopurilor majore ale planului de operații din anul 1916, una dintre cele mai viabile variante ar fi fost retragerea apărării din Dobrogea pe un aliniament spre nord, pentru a proteja comunicația Cernavodă-Constanța,

evacuarea trupelor de la Turtucaia și Silistra, în același timp cu executarea ofensivei în Transilvania, până pe aliniamentul Munților Apuseni sau Mureș-Târnava Mare (Ib.). Astfel, se concentrau forțele pe direcția principală de acțiune către vest, iar în zona de sud, o apărare puternică, pe un aliniament bine pregătit din timp, ar fi sprijinit operația ofensivă și ar fi interzis pătrunderea inamicului către nord.

Referitor la ofensiva din Transilvania, mareșalul francez Joseph Joffre a considerat că rezultatele obținute trebuiau conservate, organizată apărarea și, abia apoi, dislocate trupele la frontiera de sud, care, împreună cu cele rusești, să atace pe bulgari, pentru a realiza joncțiunea cu Armata de Orient. Acesta a afirmat că, *„urmare a faptului că nu se executase la timp și cu suficientă energie, înaintarea armatei române în Transilvania cădea în gol și manevra decisivă împotriva armatei austriece părea pierdută.”* (Preda et al., p. 238).

Oprirea ofensivei în Transilvania a fost o decizie controversată, luată după eșecul de la Turtucaia, sub presiunea întregii societăți. Ulterior, s-a dovedit a fi o decizie greșită, care a determinat reacții în lanț, schimbând radical cursul de acțiune, care decurgea conform planului stabilit inițial. Practic, s-au preconizat două ofensive succesive, care s-au dorit a fi puternice și decisive, pentru care armata română nu avea resursele necesare și depindea de doi factori externi: sprijinul rusesc pe frontul din Dobrogea și acțiunea armatei de la Salonic (Cupșa, p. 181).

La nivel operativ, în apărare, dispozitivele de luptă au fost formate dintr-un singur eșalon, cu o rezervă de nivel divizie, fiind grupate pe direcțiile principale de interzis, dar despărțite de intervale mari, din cauza lungimii frontului. Trupele române au executat manevre și contraatacuri, iar atunci când apărarea a beneficiat de obstacole naturale, inamicul a fost respins cu succes. Ripostele ofensive pentru refacerea limitei dinainte a apărării sau pentru nimicirea inamicului pătruns în interiorul apărării, atacând unul sau ambele flancuri ale acestuia, au fost executate cu trupele din rezervă, regrupate sau primite ca întărire. În cadrul ripostelor ofensive s-au executat învăluiri și întoarceri, fiind adoptată deseori *întoarcerea ofensivă*, la care luau parte toate forțele mării unități (Ib., p. 196).

La nivel tactic, campania din anul 1916 a fost dominată de executarea operațiilor defensive de către marile unități și unitățile ale armatei române, cu toate că, inițial, planificarea a avut la bază desfășurarea ofensivei.

Un dispozitiv de apărare optim pentru o divizie trebuia să aibă un front de 10-15 km. În realitate, acțiunile de luptă ale diviziilor au fost executate pe fronturi largi, respectiv 20 km în apărare, 10-15 km în ofensivă. Astfel, dispozitivele de luptă nu au asigurat concentrarea trupelor pe direcțiile principale de interzis, fiind necesar

un număr mai mare de subunități pentru acoperirea întregii zone de operații, ceea ce a dus la imposibilitatea creării unor rezerve puternice. Divizia de infanterie a avut în rezervă unul, cel mult două batalioane de infanterie, din totalul de 20 de batalioane aflate în organică. Rezervele s-au aflat în raioane apropiate de limita dinainte a apărării, fiind constituite din unități cu oameni în vârstă, dotați cu armament vechi (Ib., pp. 184-188). Acestea au fost angajate ușor de inamic și au fost introduse în luptă mai devreme, fără a putea fi folosite în momentele decisive.

În lupta de apărare, limita dinainte a apărării a fost aleasă, de obicei, pe creasta militară a vârfurilor muntoase, pentru asigurarea condițiilor de observare și tragere. Următorul aliniament de apărare a fost amenajat în contrapantă, unde erau dispuse și rezervele, fiind foarte dificil de lovit de către inamic. Artileria a ocupat poziții de tragere în lateral, pentru executarea tragerilor de flanc (Ib., p. 193). În unele situații, au fost adoptate dispozitive de apărare și la poalele munților sau la ieșirea din masivul muntos.

Dispozitivul de luptă ofensiv a fost format din mai multe detașamente, cu o structură diferită, care au executat misiuni independente. În cadrul mării unități, detașamentele au acționat descentralizat, fiind sprijinite de acțiunea rezervei, formată din 1-3 batalioane de infanterie și o baterie de artilerie. Fiecare detașament avea o avangardă, formată din o treime din totalul forțelor, precum și artilerie dispusă intercalat (Ib. p. 190).

Pregătirea necorespunzătoare a armatei și a țării pentru război.

Deficiențele în domeniul înzestrării și instruirii trupelor nu au putut fi acoperite în anii neutralității, raportate la amploarea acțiunilor militare desfășurate pe cele două fronturi și experiența celor doi ani de război a inamicului (Prisăcaru, 2016, pp. 238-260).

Participarea armatei române la cel de-al Doilea Război Balcanic, în anul 1913, a demonstrat lipsurile majore și a tras un semnal de alarmă guvernului liberal instalat la începutul anului 1914. Premierul Ion I.C. Brătianu, care asigura și portofoliul Ministerului de Război, în cooperare cu Marele Stat Major, a elaborat o serie de planuri menite să completeze deficitele de bunuri materiale și să asigure dotarea corespunzătoare a armatei române. În acest sens, au fost alocate sume importante de bani atât de la bugetul de stat, cât și din credite externe.

Situația României la debutul războiului nu era foarte bună în ceea ce privește industria și economia. Industriile grea și producătoare de mașini erau aproape inexistente, iar cele ușoară și alimentară puțin dezvoltate. Prin urmare, și industria de armament nu oferea produsele cerute, majoritatea armamentului și munițiilor

fiind importate din Germania și Imperiul Austro-Ungar. În august 1916, industria proprie de apărare producea „două proiectile pentru fiecare tun și un cartuș pentru fiecare armă de infanterie pe zi” (Cupșa, p. 22). Dacă o mitralieră avea o cadență de tragere, în medie, de 500 lovituri/minut, este ușor de observat gradul de asigurare cu muniții, din producția internă.

Izbucnirea războiului a determinat blocarea unor comenzi și rezilierea unor contracte de echipamente militare, de către statele beligerante, ca urmare a lipsei de hotărâre a guvernului român privind alegerea unei tabere, precum și pentru satisfacerea propriilor nevoi. Pentru acoperirea unor lipsuri, au fost adoptate soluții de compromis, prin utilizarea muniției noi la piese de artilerie vechi, transformarea artileriei de fortificație în artilerie de câmp și reprofilarea unor întreprinderi civile (Pașcu, 1988, p. 123). Infanteria română a avut arme moderne, dar insuficiente ca număr, iar unitățile de rezerviști erau dotate cu armament vechi. În timp ce la un batalion român existau 1-2 arme automate, un batalion german sau austriac a avut în dotare 5-6 mitraliere grele și 9 mitraliere ușoare (Cupșa, p. 28).

Atât lipsa industriei autohtone de apărare, cât și diminuarea importului de echipamente militare puteau fi atenuate printr-un plan pe termen lung de achiziții de armament și muniție, astfel încât să se realizeze dotarea corespunzătoare a structurilor. Lipsa acestui plan a dus la achiziția diversificată a echipamentelor militare, în ultimă urgență. Trebuie avut în vedere și faptul că semnarea convenției defensive cu Puterile Centrale, în anul 1883, a pus țara noastră la adăpostul pericolului din est, dar a creat și o *dependență* față importurile de echipamente militare.

Au fost create structuri numeroase, pentru a răspunde criteriului cantitativ, dar fără a fi dotate și instruite corespunzător. De la 15 divizii, în anul 1914, s-a ajuns la 23 de divizii la mobilizare, prin folosirea unor structuri slab încadrate și pregătite, care au scăzut capacitatea combativă în ansamblu (Kirițescu, p. 578). Încadrarea armatei române a fost deficitară la mobilizare, deoarece nu s-au școlarizat suficiente cadre militare pe timp de pace. Astfel, la o divizie cu un efectiv de 27.000 de militari, în loc de 2.000 de ofițeri, erau încadrați 640 de ofițeri. În plus, multe structuri erau formate din rezerviști, cu o pregătire militară precară (Cupșa, ib.).

La intrarea României în război, a existat o lipsă de omogenitate a structurilor, pentru că „s-au creat unități noi, prin diluarea celor existente; iar pe de altă parte, confundându-se acoperirea mobilizării și concentrarea cu operațiunile propriu-zise, s-au amalgamat unitățile.” (Averescu, 1935, p. 18). Un exemplu, în acest sens, a fost dezorganizarea de la comandamentul Armatei 1, semnalată la data

de 28 octombrie/10 noiembrie 1916, ca urmare a *schimbărilor silite* ale comandanților de armată, corp de armată și divizii (Rosetti, p. 146).

Lucrările de amenajare a teritoriului pentru apărare au urmat prevederile planurilor de operații, care au fost modificate permanent, în funcție de evoluția evenimentelor pe plan internațional. La începutul secolului XX, au fost executate lucrări la zonele fortificate Turtucaia, Silistra și Bazargic, au fost pregătite trei alinamente de apărare succesive în Dobrogea, fiind construite centre de rezistență, șanțuri de tragere, adăposturi, puncte de comandă, poziții de tragere pentru artilerie, rețele de sârmă, a fost amplasat un baraj de aproximativ 90 mine tip *Hertz* pentru apărarea portului Constanța și au fost create baraje genistice în principalele trecători din Munții Carpați (Croitoru, 2015, pp. 35-45).

Cu toate acestea, măsurile dispuse pentru amenajarea teritoriului nu au fost suficiente pentru asigurarea unei apărări puternice. După cum a afirmat generalul Traian Moșoiu, comandantul Diviziei 23 infanterie, armata română a stat „*aproape o lună de zile în cea mai mare pasivitate, așteptând pe inamic să ne impună legea lui*”. Întărirea pozițiilor de apărare „*cu toate mijloacele de luptă ale unei armate moderne*” ar fi creat avantaje majore și ar fi întărit apărarea trecătorilor Carpaților (Moșoiu, 1987, p. 97). Generalul rus Aleksei Alexeevici Brusilov, comandantul Armatei 8 rusă, într-un dialog cu generalul Ion Rașcu, comandantul Grupului de Divizii 9 și 19 din Dobrogea, considera că armata română a fost înfrântă în anul 1916, pentru că nu a pregătit „*mai dinainte poziții întărite în toate direcțiunile de atac, din care cauză am pierdut atâta teritoriu într-un timp așa de scurt*.” (Dumitrescu, 2008, p. 181).

Neîndeplinirea, de către aliați, a unor condiții stabilite prin Convenția militară

Mobilizarea și concentrarea armatei române urmau să fie sprijinite de acțiunile ofensive ale Imperiului Rus în Bucovina și ale Armatei de la Salonic împotriva trupelor bulgare. Rusia se angaja să trimită pe frontul din Dobrogea două divizii de infanterie și una de cavalerie contra armatei bulgare și să acționeze cu Flota din Marea Neagră pentru a împiedica orice încercare de debarcare pe teritoriul românesc a inamicului (Cupșa, p.21). Aliații recunoșteau „*independența organizatorică și de comandament a Armatei române*” și se obligau să livreze, contra-cost, muniții și material de război, în limita a 300 de tone pe zi (Milea, 1987, pp. 149-151).

Au existat unele teorii cu privire la intenția reală a Antantei de a atrage țara noastră în război, pentru polarizarea unor forțe ale inamicului, în scopul de a depresuriza forțele proprii de pe alte fronturi, în special de pe cel de vest.

Glenn E. Torrey susține, în lucrarea sa referitoare la participarea țării noastre la război, faptul că *„înfrângerea României a fost un fapt previzibil pentru cei care cunoșteau poziția geografică vulnerabilă din punct de vedere strategic a țării, armata prost instruită și slab echipată, incompetența înaltului comandament și promisiunile îndoielnice de susținere făcute de aliații ei. Fără îndoială că la acești factori s-a gândit atașatul militar britanic, când i-a mărturisit, cu conștiința încărcată, colegului său francez la scurt timp după ce semnaseră convenția militară: «Mă simt ca un asasin plătit».”* (Torrey, 2014, p. 349).

Din nefericire, angajamentele luate de aliați referitoare la România nu au fost respectate în totalitate, ci doar în părți esențiale. Nu a fost executată ofensiva Armatei ruse în Bucovina și nici a Armatei de la Salonic, în sprijinul acțiunii armatei române. Ofensiva Brusilov, executată la data de 22 mai/4 iunie 1916, a avut un succes inițial, care a determinat Puterile Centrale să disloce în Galiția și Bucovina un număr de 26 divizii germane, 7 austrice și 2 turce. Trupele aduse în sprijin au oprit ofensiva rusă, contrabalansând raportul de forțe (Moise, 2000, p. 270). Prin urmare, o acțiune ulterioară, în aceeași zonă, erau greu de anticipat că va avea același efect ca cea inițială, având în vedere faptul că apărarea se întărise cu trupe suplimentare.

Referitor la sprijinul Imperiului Rus, au existat neconcordanțe între măsurile asumate prin Convenția militară și cele executate. În principal, liderii militari ruși au considerat că România ar trebui să se apere pe Siret, prin urmare, au întârziat trimiterea de trupe și au invocat lipsa unei infrastructuri adecvate pe cale ferată, care să asigure transportul unităților și proviziilor pe teritoriul românesc. Generalul rus Mihail Alekseev a declarat, în ianuarie 1916, că poate sprijini România cu o armată formată din 10 divizii și va declanșa o ofensivă în nord-vest, pentru a permite acțiunea forțelor române în Transilvania (Atanasiu, Iordache, Iosa, Oprea, Oprescu, 1979, p. 121). Pe de altă parte, rușii nu au sprijinit România, considerând că a avut timp, *„într-o perioadă de doi ani de tergiversări, să se organizeze din punct de vedere militar.”* (Preda et al., p. 376).

Trupele ruse au fost uneori lipsite de o acțiune energetică, au sosit târziu în zonele de acțiune, fără a realiza o concentrare de forțe, acționând pe alte direcții decât cele indicate sau invocând diverse motive de a nu participa la luptă. Livrările de armament către România au fost obstrucționate de Imperiul Rus, pentru ca armata română să nu devină prea puternică. Sprijinul Rusiei a fost acordat atunci când propriul teritoriu i-a fost amenințat, iar alianța cu România avea ca obiectiv principal eliminarea unui adversar zonal – Imperiul Austro-Ungar. Istoricii ruși erau de părere că ar fi fost mai benefică o Românie neutră, care să garanteze flancul

stâng al armatei țariste, decât o Românie aliată, care să păzească rău un front întins (Kirițescu, p. 575).

La Salonic se afla o armată de aproximativ 400.000 de soldați – francezi, britanici, sârbi, italieni și ruși. Cifrele privind compunerea Armatei de Orient, așa cum a mai fost denumită această grupare, au suferit numeroase modificări, în funcție de sursele citate – raportul unui oficial francez prezintă un număr de 127.000 combatanți în loc de 307.000, cum prezenta Marele Cartier General francez (Ib.). Cererea României a fost ca această armată să declanșeze ofensiva, pe cât posibil, cu 15 zile înainte de intrarea sa în război. Generalul francez Maurice-Paul-Emanuel Sarrail, comandantul Armatei de la Salonic, denumită și Armata de Orient, a primit ordin de la generalul Joseph Joffre să execute atacul, cu toate forțele, asupra frontierei grecești și să urmărească inamicul pe direcția generală Sofia. Guvernul britanic însă nu a avut încredere în acțiunile generalului Sarrail, din cauza unor dificultăți care nu garantau succesul: lipsa forțelor necesare pentru a ataca un front atât de întins, realizarea dificilă a legăturilor între națiunile componente, lipsa artileriei grele și slăbirea flancului stâng prin prezența soldaților sârbi (Preda et al. p. 68).

Acțiunea Armatei de Orient, așa cum a fost planificată inițial, a avut ca obiective: lovirea forțelor bulgare din sudul Macedoniei pentru a acoperi mobilizarea și concentrarea armatei române, continuarea ofensivei și nimicirea inamicului din adâncime, simultan cu atacul trupelor române la sud de Dunăre. Deși a fost planificată cu opt zile înainte de intrarea țării noastre în război, ofensiva generalului Sarrail nu a fost posibilă din cauza atacului armatei bulgare asupra ambelor flancuri ale frontului de la Salonic și neimplicării armatei engleze, care condiționa acțiunea de declarația de război a României contra Bulgariei. După ce a fost cucerită Muntenia și a avut loc retragerea în Moldova, ofensiva Armatei de la Salonic pentru sprijinul României a luat sfârșit, iar generalul Sarrail a primit ordin să execute o operație defensivă, pentru apărarea teritoriului recucerit (Moise, p. 344).

CONCLUZII

Cei doi ani de neutralitate, deși au îmbunătățit, cantitativ și calitativ, pregătirea pentru război a țării, au reprezentat o perioadă în care inamicul, la rândul lui, s-a întărit și a câștigat experiență pe câmpul de luptă. Aceste atribuite, alături de folosirea tuturor categoriilor de armament și aplicarea tacticilor exersate în luptă, au reprezentat atuuri folosite cu succes de Puterile Centrale pe frontul românesc. Succesul inițial al trupelor române, din august 1916, a creat premisele continuării

ofensivei, dar lipsa de organizare și deficitele de armament și muniție, precum și neîndeplinirea de către aliați a obligațiilor asumate prin Convenția militară au stopat acțiunile și au dat posibilitatea organizării trupelor germane și austro-ungare.

Cu toate că aproximativ 3/4 din teritoriul țării a fost cucerit, Puterile Centrale nu au reușit să își atingă scopul propus – eliminarea României din război. Retragera în Moldova a dus la salvarea ființei statului român, dar și la păstrarea organismelor de conducere care luau decizii pentru un stat independent și suveran. În plan strategic, armata română s-a salvat, reușind să reziste în fața unui inamic superior. În cadrul Alianței, România a reușit să polarizeze un număr important de unități și mari unități ale Puterilor Centrale, eliberând presiunea din alte zone ale frontului european.

Participarea întregii națiuni la efortul pentru război

Până la executarea acțiunii militare propriu-zise sunt dispuse măsuri de pregătire și sprijin al armatei, din partea clasei politice și a întregii societăți. Mobilizarea implică participarea atât a persoanelor active, cât și a personalului în rezervă, care a executat diferite forme de pregătire militară și este apt să fie combatant. Pregătirea teritoriului și a economiei pentru apărare, precum și trecerea de la producția de pace la cea de război au implicat și implică activitatea unei importante părți a societății, care își desfășoară activitatea în anumite domenii – industrie, agricultură, construcții, transporturi etc. În cazul unui conflict, armata reprezintă vârful de lance, care are în spate sprijinul întregii societăți, pentru efortul comun de apărare a suveranității, integrității teritoriale și independenței. De asemenea, este necesară dezvoltarea unei industrii de apărare autohtone și a stocurilor de materii prime esențiale.

Coordonarea între obiectivul politico-militar al războiului și resursele avute la dispoziție

După cum bine se cunoaște, armata pune în aplicare deciziile politice, prin urmare, trebuie să existe o unitate de efort și gândire între conducerea politică și conducerea militară. Planul de campanie a avut la bază obiectivul politic – realizarea statului unitar, pentru realizarea căruia au fost planificate acțiuni militare. Prin urmare, caracterul drept de participare la război a fost reprezentat de eliberarea teritoriilor locuite de populația română din Transilvania, acesta fiind și un element moral, de motivare a populației, care dorea unirea cu frații de peste munți. Alocarea forțelor, raportată la efectivele mobilizate și întinderea granițelor țării, a fost corespunzătoare și a avut în vedere condițiile de teren și posibilitățile inamicului. Armata română a creat, în schimb, structuri numeroase, care nu au putut fi încadrate și înzestrate corespunzător.

Realizarea surprinderii

Esența acțiunii inițiale a trupelor române nu trebuia să fie realizarea surprinderii, ci, mai mult, susținerea acesteia, până la momentul sau locul care permiteau crearea condițiilor pentru realizarea unei rezistențe puternice împotriva inamicului. Înfrângerea de la Turtucaia a pus capăt elanului atacului, înainte ca trupele să ocupe un aliniament tare în teren – râul Mureș sau Munții Apusenii. Reluarea ofensivei în Transilvania, după insuccesul manevrei de la Flămânda, a oferit inamicului posibilitatea câștigării de timp necesar organizării forțelor. Înfrângerea de la Turtucaia nu ar fi trebuit să afecteze ofensiva din vest, care se desfășura cu succes. În plus, în Transilvania au acționat trei armate, despărțite de masive muntoase, cu posibilități reduse de coordonare, iar scurtarea liniei frontului ar fi oferit condițiile necesare pentru o apărare robustă.

Superioritatea unei forțe constă în buna organizare, înzestrare, instruire și conducere

Cu urmări dureroase, campania militară din anul 1916 a adus armatei române o bogată experiență de război, materializată prin adaptări ale tehnicilor, tacticilor și procedurilor de ducere a luptei și folosirea armamentului din dotare. Dacă, în august 1916, vorbeam de experiența de război a inamicului, în decembrie putem discuta și de o experiență de război a trupelor române. La începutul războiului, organizarea armatei române era asemănătoare armatelor europene – în eșalon de tip armată, corp de armată și divizie, iar infanteria era folosită, într-o proporție mai mare, în detrimentul artileriei. A fost folosit Grupul de armate pentru realizarea unor acțiuni de amploare, dar nu au fost constituite de la început rezerve puternice, pentru rezolvarea situațiilor neprevăzute.

Dezvoltarea industriei proprii de apărare

Din punct de vedere al înzestrării, armata română a avut numeroase lipsuri, cauzate de inexistența unei producții autohtone, dar și de neîndeplinirea de către aliați a furnizării echipamentelor militare în cantitățile convenite. Dezvoltarea industriei de apărare proprii este importantă din două motive: asigurarea necesarului de echipamente și independența față de importurile din alte state. Campania militară din anul 1916 a evidențiat, prin lipsurile înregistrate de trupele române, necesitatea unei bune dotări cu avioane, artilerie antiaeriană, mijloace de transmisiuni și echipamente de geniu.

Comportamentul în situații extreme

Sarcina de a căuta vinovați pentru insuccesul campaniei militare din anul 1916 este dificilă și inoportună. Fără îndoială că anumite comportamente ale unor militari – lipsa de inițiativă, de pregătire, neexecutarea ordinelor, părăsirea câmpului de luptă, dezertarea – sunt de condamnat și, în unele momente, au hotărât rezultatul luptei. Pe de altă parte, trebuie avute în vedere și acțiunile unor comandanți care au executat lovituri frontale, învăluiri, întoarceri, infiltrări și acțiuni prin surprindere cu scopul de a învinge inamicul. Fără aceste acțiuni, nu ar fi fost posibilă o rezistență a trupelor române până în luna decembrie 1916 și nici numeroasele acțiuni care au dus la oprirea inamicului.

BIBLIOGRAFIE:

1. Antonescu, I. (1991). *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile și drepturile lor*. Iași: Editura Moldova.
2. Atanasiu, V., Iordache, A., Iosa, M., Oprea, I., Oprescu, P. (1987). *România în anii Primului Război Mondial*, vol. 1. București: Editura Militară.
3. Averescu, A. (1935). *Notițe zilnice din război (1916-1918)*, ediția II, București.
4. Croitoru, M.C. (2015). *Pregătirea pentru apărare a economiei, teritoriului și populației (1877-1939)*, în „Document: Buletinul Arhivelor Militare Române”, XVIII, nr. 4 (70), București.
5. Cupșa, I. (1967). *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*. București: Editura Militară.
6. Dumitrescu, H. (2008). *Figuri de comandanți din Primul Război Mondial în Jurnalul de front al generalului Ion Rașcu*, în „Cronica Vrancei”, nr. VII. Focșani: Muzeul Vrancei.
7. Joint Publication (AJP)-3(C) (2019). *Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations*. Edition C. Version 1. NATO Standardization Office (NSO).
8. Kirițescu, C. (1989). *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
9. Milea, V. (1987). *România în anii Primului Război Mondial*, vol. I. București: Editura Militară.
10. Moise, L. (2000). *Importanța frontului de sud în planul de campanie adoptat la intrarea României în Primul Război Mondial*, în „Revista Analele Dobrogei”, an IV, nr. 1. Constanța: Editura Muzeului de Istorie Națională și Arheologie.
11. Moșoiu, T. (1987). *Memorial de război (august-octombrie 1916)*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
12. Mușat, M., Ardeleanu I. (1983). *De la statul geto-dac la statul român unitar*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
13. Otu, P. (2006). *Turtucaia. Sfârșitul iluziilor. Începutul dezastrului*, în „Document: Buletinul Arhivelor Militare Române”, IX, nr. 1-4 (31-34), București.
14. Pașcu, Ș. (1988). *Istoria militară a poporului român*, vol. V. București: Editura Militară.
15. Pavel, T., Ciobanu N. (1993). *Armata română și Marea Unire, contribuții la realizarea Unirii și la consolidarea statului național*. Cluj-Napoca: Editura Daco-Press.
16. Preda, D., Pâslaru, Ș., Georgescu, M., Stănescu, M. (1996). *România în timpul Primului Război Mondial – Mărturii documentare, vol. I (1914-1916)*. București: Editura Militară.
17. Prisăcaru, D. (2016). *Starea armatei României la declanșarea Primului Război Mondial. Cauze și determinări pentru adoptarea neutralității armate în perioada 21 iulie/3 august 1914-4/17 august 1916*, în „Acta Moldaviae Meridionalis: ActaMM”, XXXVII. Vaslui: Editura Pim.
18. Protopopescu, G. (1970). *Mari comandanți români în Primul Război Mondial*, în „Acta Mvsei Napocensis”, nr. VII. Cluj-Napoca: Muzeul de Istorie.
19. Romanescu, Gh., Tudor Gh., Cucu, M., Popescu I. (1985). *Istoria infanteriei române II*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
20. Rosetti, R.R. (1997). *Mărturisiri (1914-1919)*, ediție, studiu introductiv și note de Maria Georgescu. București: Editura Modelism.
21. Stănescu, M. (2004). *Turtucaia în viziunea unui ofițer german*, în „Document: Buletinul Arhivelor Militare”, VI, nr. 2-3 (24-25). București.
22. The NATO Lessons Learned Handbook (2022). Fourth Edition, Joint Analysis and Lessons Learned Centre.
23. Toma, Gh., Boaru, Gh., (2018). *Planurile de campanie și gândirea strategică românească în Primul Război Mondial. Concluzii și învățăminte pentru arta militară românească*, în „Revista Academiei de Științe ale Securității Naționale”, nr. 1. București: Editura Sitech.
24. Torrey, G.E. (2014). *România în Primul Război Mondial*. București: Editura Meteor Publishing.